

Київський державний лінгвістичний університет

На правах рукопису

ПАНКЕВИЧ Ольга Йосипівна

Граматичні особливості дієслівної метафори в сучасній німецькій мові

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

Автореферат

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата філологічних наук

O. Pan

Київ 1996

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00754804 (S)

AB 33.896

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського державного лінгвістичного університету

Науковий керівник – доктор філологічних наук
професор І.Я.Харитонова

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук
професор М.С.Веденькова
– кандидат філологічних наук
доцент Н.В.Меншикова

Провідна установа – Черкаський державний університет
ім.Б.Хмельницького

Захист відбудеться "___" _____ 1996 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.26.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Київському державному лінгвістичному університеті (252150, Київ, вул.Червоноармійська, 73).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці університету.

Автореферат розіслано "15" січня 1996р.

Вчений секретар

спеціалізованої ради

М.П.Дворжецька

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

В сучасних лінгвістичних дослідженнях приділяється велика увага проблемі метафори, вивчення якої охоплює різні сфери знання.

Процес метафоризації безпосереднім чином зв'язаний з дією "людського фактору" в мові, виявом якого в даному процесі є принцип антропометричності метафори. Постановка питання про антропоцентричний підхід до вивчення явища метафори підтримується загальною тенденцією гуманізації наукового знання, що знайшла своє відображення в працях Н.Д.Арутюнової, Р.А.Вільсона, В.Г.Гака, Г.Гамма, Д.Девідсона, А.Келлера, В.Кьоллера, Г.Лакоффа і М.Джонсона, В.-А.Ліберта, В.Лютера, В.М.Телія та інших авторів.

Антропоцентричне спрямування в даному дослідженні розглядається в комплексі з граматичним аспектом метафори. Граматичний підхід до питань метафоризації передбачає розгляд цього явища в межах певних частин мови, зокрема, вивчення його в межах дієслова. Вихідним пунктом в дослідженні граматичних особливостей дієслівної метафори в сучасній німецькій мові є проблема взаємодії лексичного та граматичного значень слова, що посідає значне місце в системі сучасних лінгвістичних досліджень. Даній проблемі присвячені праці О.В.Гулига і Є.Й.Шендельс, К.-Е.Зоммерфельдта, С.Д.Кацнельсона, І.Я.Харитонові, Є.І.Шпівока та інших лінгвістів. Як результат взаємодії лексичного і граматичного значення слова, за визначенням І.Я.Харитонові, виступає граматично релевантна ознака його семантики.

Проблематика реферованої дисертації пов'язана також із трактуванням у лінгвістиці дієслова як знака, що має особливу специфіку, на що вказували Ш.Баллі, О.С.Кубрякова, І.І.Мещанінов, А.А.Уфімцева та інші лінгвісти.

Предметом дослідження є взаємозв'язок різних типів мовного значення: прямого та переносного, граматичного та лексичного.

Об'єктом дослідження є конкретні дієслова, які означають механічну дію та переміщення в просторі, в синтагмі з певним суб'єктом – метафоризуючим актантом.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень до вивчення мовних явищ з точки зору антропоцентричного підходу до них і до вивчення мовних одиниць з точки зору взаємодії граматичного та лексичного значень слова, а також недостатньою розробкою питання про граматичні ознаки дієслівної метафори.

Метою роботи є виявлення в семантиці метафоричного дієслова граматично релевантної ознаки і визначення взаємодіючого впливу граматичного та лексичного значень дієслова на реалізацію його категорій часу, стану, особи, числа та способу дії.

Досягнення мети дослідження зумовило вирішення наступних завдань:

- виявлення на основі дефініційного аналізу корпусу дієслів, що означають конкретну механічну дію та переміщення;
- виділення синтаксичного суб'єкта – актанта метафоризації;
- встановлення співвідношення між категоріальними семами, з одного боку, "дія", "процес", "стан" і, з другого боку, семами "динаміка", "статика";
- визначення статусу афіційованості та ефіційованості метафоричних дієслів;
- встановлення повноти/неповноти парадигм часу, стану, особи, числа та способу дії досліджуваних дієслів.

Наукова новизна роботи визначається багатоплановим підходом до досліджуваного об'єкта, що передбачає систематичне опи-

сування синтаксичного суб'єкта – актанта метафоризації, обґрунтування співвідношення формули антропоцентричності метафори та субкатегоріальних значень живого і неживого, а також пояснення термінів афіційованості та ефіційованості під кутом зору метафоричного переносу значення дієслова. Новим є також аналіз особливостей категорій часу, стану, особи, числа та способу дії метафоричних дієслів та теоретичне обґрунтування граматичності і неграматичності перфекта та пасиву – найбільш "вразливих" граматичних форм у процесі дієслівної метафоризації.

Матеріалом дослідження слугували словники і прозові твори німецьких письменників ХХ ст., з яких методом суцільної вибірки було отримано та проаналізовано близько 2000 прикладів-речень, що містять дієслівну метафору.

Методика дослідження визначається завданнями, матеріалами, спрямованістю роботи і носить комплексний характер з використанням методів дефініційного та компонентного аналізу, трансформаційного методу, а також методу опитування інформантів.

Теоретична значущість дослідження полягає в розробці проблеми взаємодії семантики одиниць різних рівнів і проблеми метафоричного значення слова. Досягнуті результати сприяють розширенню знань про антропоцентричний характер дієслівної метафори, висвітлюють семантичні обмеження в граматичній парадигмі метафоричного дієслова.

Практична цінність роботи визначається можливістю використання результатів дослідження в курсах теоретичної і практичної граматики та лексикології німецької мови, в спецкурсах "Латентні явища лінгвістики", "Взаємодія лексики та граматики", "Метафора", під час написання курсових і дипломних робіт.

У ході дослідження було досягнуто результатів, які можна

сформулювати у вигляді основних положень, винесених на захист:

1. Синтаксичний суб'єкт - актант метафоризації дієслів конкретної механічної дії та переміщення - характеризує дві сторони зв'язку об'єктів дійсності з людиною: безпосередній та опосередкований.

2. Реалізація метафоричним дієсловом категоріальних сем "дія", "процес", "стан" і субкатегоріальних сем "живе", "неживе" залежить від значення синтаксичного суб'єкта.

3. Категоріальні семи метафоричних дієслів "дія", "процес", "стан" перебувають у взаємодії з категоріальними семами "динаміка", "статика". Взаємодіючі пари рядів цих сем утворюють комбінаційну систему категоріальних сем досліджуваних дієслів.

4. Формула антропоцентричності метафори у німецькій мові визначається взаємовідношенням сем "живе" і "неживе" та поняттями "імплицитний семантичний суб'єкт" і "персоніфікований експліцитний семантичний суб'єкт".

5. Двостороннє оточення метафоричного дієслова характеризується семантико-синтаксичними категоріями афіційованості та ефіційованості.

6. Взаємодія граматичної і лексичної семантики дієслова в німецькій мові впливає на реалізацію його граматичних категорій. Результатом даного впливу є наявність неповних парадигм часу, стану, особи та способу дії.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів з висновками по кожному з них, заключної частини, списків використаної літератури, джерел ілюстративного матеріалу, використаних словників та додатку.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, виділяються предмет і об'єкт дослідження, визначаються актуальність, мета і

завдання роботи, розкриваються її новизна, теоретична значущість і практична цінність, формулюються основні положення, що виносяться на захист, розглядаються такі поняття як "метафоричне дієслово", "ступінь переносу", "категоріальна сема", які є базовими в даному дослідженні.

У першому розділі розглядається проблема антропоцентричної спрямованості дієслівної метафори. Вихідною позицією в цьому питанні є те, що метафоричні властивості дієслова визначаються його специфічною знаковою природою в прямому значенні. На підставі цього характеризуються ономасіологічні особливості дієслівної метафори, які включають інтерпретацію синтаксичного суб'єкта - актанта метафоризації та аналіз взаємодії трьох компонентів ситуації, що перш за все передбачає вплив значення синтаксичного об'єкта на дієслівну семантику. Виділяються граматично релевантні ознаки в семантиці метафоричних дієслів.

У другому розділі аналізуються семасіологічні особливості дієслівної метафори, зокрема, досліджується та обґрунтовується вплив граматично релевантної ознаки як результат взаємодії граматичного та лексичного значень дієслова на реалізацію його категорій. Як наслідок даного впливу констатуються "зрізані" парадигми часу, стану, особи та способу дії метафоричних дієслів.

В заключній частині узагальнюються основні результати дослідження і накреслюються перспективи подальшої розробки проблем, які розглядаються.

Апробація роботи. Основні положення і результати проведеного дослідження викладені й обговорені на засіданнях кафедри німецької філології Київського державного лінгвістичного університету, на науково-практичній конференції молодих учених КДПІМ

(1991р.), міжвузівській науково-практичній конференції "Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і викладання іноземних мов" (Київ, 1991р.), науково-практичній конференції "Реалізація мовних одиниць граматичної і лексико-фразеологічної систем германських і романських мов" (Київ, 1992р.), на міжнародній науковій конференції "Проблеми мов для спеціальних цілей, наукової та професійної комунікації" (Київ, 1992р.), науково-теоретичній конференції "Мовно-стилістична організація тексту" (Київ, 1992р.), на науковому семінарі "Лексикологія сучасної німецької мови" в університеті м.Гейдельберга (Німеччина, 1994р.).

Основний зміст роботи

Сприйняття дієслівної метафори пов'язане з інтерпретацією дієслова як знака особливого роду. Особливість дієслівної семантики полягає в тому, що дієслово називає не самостійно існуючі сутності, а різноманітні ознаки цих сутностей - їх властивості, стан, процеси, дії та відношення. Ознаки, що передаються дієсловом, сприймаються одночасно з предметами, які від них невіддільні (Ш.Баллі). Дієслово виражає не тільки своє словникове значення - здатність іменувати дію, процес, стан, але і здатність представляти їх учасників.

Денотатом дієслова виступає ситуація, лінгвістично релевантні елементи котрої відображаються в його значенні у вигляді сем, що представляють два аспекти - ономазіологічний та семасіологічний.

Переосмислення дієслова є результатом взаємодії його семантики та семантики актантів. Метафоризація дієслів конкретної механічної дії та переміщення в першу чергу визначається суб'єктами, з якими ці дієслова сполучаються. В прямому значен-

ні досліджувані дієслова завжди реалізують категоріальну сему "дія" і субкатегоріальну сему "живе". У випадку заміни суб'єкта-особи суб'єктом, що означає неживі предмети, явища, абстрактні поняття, набір основних сем дієслова може змінитися.

Метафоричні дієслова можуть реалізувати три категоріальні семи "дія", "процес", "стан". "Гра сем" у метафоричних дієслів відбувається в одній категоріальній площині, коли дієслово реалізує значення дії, яке має дещо інший відтінок, ніж у прямому значенні. На рівні функціонування метафори сема "дія" представлена імпліцитно. Її експлікація здійснюється шляхом трансформації вихідного речення: Die Koffer und der Bettsack wandern nach oben... (H.Fallada)¹ → Man legt die Koffer und den Bettsack nach oben.

Перерозподіл сем у метафоричних дієслів найчастіше відбувається в різних категоріальних площинах, коли дієслово із класу дієслів дії переходить в клас дієслів процесу або стану. Трансформація речень також виступає як спосіб експлікації сем "процес" і "стан": Ein Spritzer Rotwein sprang ihr aufs Kleid (G.Fuchs) → Ein Weintropfen fiel ihr aufs Kleid - сема "процес"; Auf dem Tisch hatte ein Brief gelegen, dessen Umschlag seinen Namen trug (H.Schirmbeck 1964) → Auf dem Umschlag war sein Name - сема "стан".

Вищевказані категоріальні семи у метафоричних дієслів взаємодіють з іншими категоріальними семами - "динаміка" і "статика". Комбінаційні варіанти категоріальних сем можна подати у вигляді взаємообумовлених пар: "дія" - "динаміка", "процес" - "динаміка", "зміна стану" - "динаміка", "стан" - "статика". Дієслова gehen, kommen, laufen завдяки широкому обсягу своєї се-

¹ Тут і надалі підкреслені підмет та присудок.

мантики мають повний набір комбінаційних варіантів категоріальних сем. Наприклад: Ihre Finger liefen durch mein kurzes Haar (V.Braun) - "дія" - "динаміка"; Ein paar Umdrehungen mit der Handkurbel, und schon lief der Motor (M.Heller) - "процес" - "динаміка"; Tränen laufen ihr über das Gesicht (L.Kärber) - "зміна стану" - "динаміка"; Aber als nun die Wäsche von meinem Leib gestreift war, sah der Arzt meine Eltern nur mit einem langen, bedeutungsvollen Blick an: über den Leib lief wie ein Feuermal eine Radspur (H.Fallada) - "стан" - "статика".

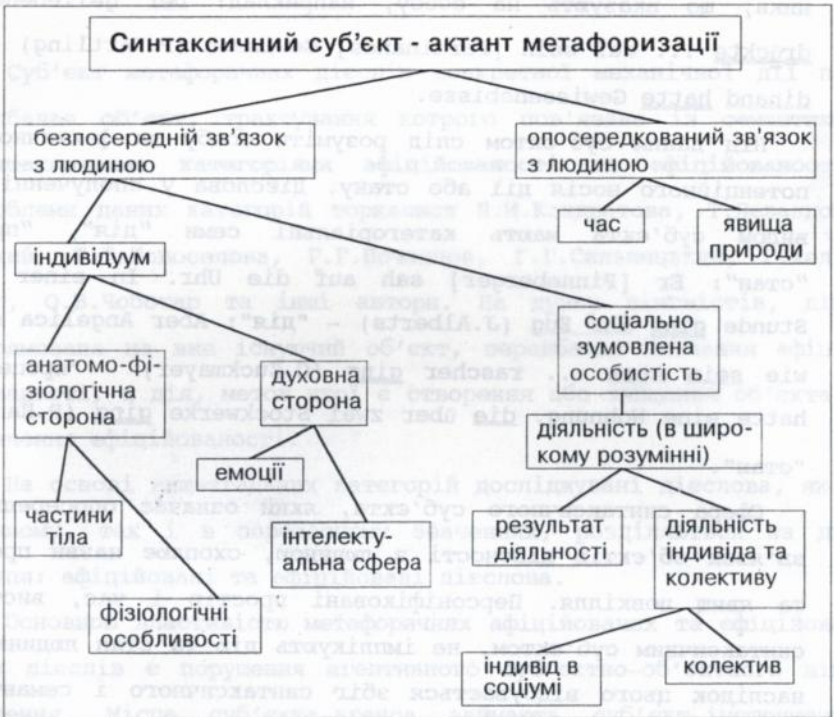
Решта досліджуваних дієслів характеризується неповним набором комбінаційних варіантів категоріальних сем.

Перерозподіл категоріальних сем дієслова - результат взаємодії його граматичної і лексичної семантики, зумовленої значенням синтаксичного суб'єкта. Граматично релевантними ознаками в семантиці метафоричних дієслів конкретної механічної дії та переміщення є категоріальні семи "процес", "стан", "статика", які не властиві цим дієсловом за прямою семантикою, а також модифіковані значення дії та динаміки.

Синтаксичний суб'єкт - актант метафоризації виражає різні значення, які відображають об'єкти навколишнього світу. Даний суб'єкт характеризує два види зв'язку цих об'єктів з людиною: зв'язок безпосередній та зв'язок опосередкований. Суб'єкт, який означає людину як істоту біологічну і соціальну, характеризує безпосередній зв'язок людини з об'єктами дійсності. Наявність опосередкованого зв'язку спостерігається тоді, коли синтаксичний суб'єкт вказує на сприйняття людиною часу та природного середовища. Дві сфери значення синтаксичного суб'єкта можна умовно виразити опозицією "людина/не-людина", синонімом якої є опо-

зиція "антропонім/неантропонім".

Значення синтаксичного суб'єкта, що викликає метафоризацію досліджуваних дієслів, можна подати у вигляді схеми:

Два аспекти значення синтаксичного суб'єкта відповідають визначенням у дисертації термінам - "імпліцитний семантичний суб'єкт" та "персоніфікований експліцитний семантичний суб'єкт".

Імпліцитний семантичний суб'єкт відноситься до назв тих об'єктів, які вказують на їх безпосередній зв'язок з людиною. Речення, що мають імпліцитний семантичний суб'єкт, підлягають трансформації в речення, в яких семантичний суб'єкт представлений експліцитно. Експлікація імпліцитного семантичного

суб'єкта рівнозначна експлікації у метафоричних дієслів семи "імпліцитне живе". В ролі експлікаторів у вихідному реченні виступають власні імена, особові, присвійні, неозначені займенники, що вказують на особу, наприклад: Der geliehene Ruhm drückte ... auf sein [Ferdinands] Gewissen (P.Härtling) → Ferdinand hatte Gewissensbisse.

Під даним суб'єктом слід розуміти особу як фактичного або потенційного носія дії або стану. Дієслова у сполученні з цим видом суб'єкта мають категоріальні семи "дія", "процес", "стан": Er [Pinneberger] sah auf die Uhr. In einer halben Stunde ging ihr Zug (J.Alberts) - "дія"; Aber Angelica spürte, wie sein Atem ... rascher ging (C.Zuckmayer) - "процес"; Er hatte eine Wohnung, die über zwei Stockwerke ging (P.Handke) - "стан".

Сфера синтаксичного суб'єкта, який означає опосередкований зв'язок об'єктів дійсності з людиною, охоплює назви предметів та явищ довкілля. Персоніфіковані простір і час, виступаючи синтаксичним суб'єктом, не імплікують дію та стан людини, і як наслідок цього відбувається збіг синтаксичного і семантичного суб'єктів. Під семантичним суб'єктом тут слід розуміти не особу, а персоніфіковані явища природи та відрізки часу. Ось чому даний суб'єкт вважається персоніфікованим експліцитним семантичним суб'єктом, і дієслово у сполученні з ним має субкатегоріальне значення "неживе", наприклад: Die Kälte kroch still und unmerklich näher (H.Völl).

Відсутність субкатегоріальної семи "живе" накладає обмеження на реалізацію досліджуваними дієсловами категоріальної семи "дія". Дієслова у сполученні з персоніфікованим експліцитним семантичним суб'єктом мають дві категоріальні семи: "процес" і

"стан".

Субкатегоріальні семи, "імплицитне живе" та "неживе" також відносяться до граматично релевантних ознак у семантиці метафоричних дієслів.

Суб'єкт метафоричних дієслів конкретної механічної дії передбачає об'єкт, трактування котрого пов'язане із семантико-синтаксичними категоріями афіційованості та ефіційованості. Проблеми даних категорій торкалися Л.М.Кондратова, Т.Левандовський, Т.І.Новоселова, Г.Г.Почепцов, Г.Г.Сильницький, Г.Хельбіг, О.В.Чоботар та інші автори. На думку лінгвістів, дія, спрямована на вже існуючий об'єкт, передбачає значення афіційованості, а дія, метою якої є створення або знищення об'єкта, - значення ефіційованості.

На основі вищезгаданих категорій досліджувані дієслова, як у прямому, так і в переносному значеннях, розділяються на дві групи: афіційовані та ефіційовані дієслова.

Основною властивістю метафоричних афіційованих та ефіційованих дієслів є порушення агентивного суб'єктно-об'єктного відношення. Місце суб'єкта-агенса займають суб'єкт-інструмент, суб'єкт-сила, суб'єкт-джерело та суб'єкт-причина.

Афіційовані дієслова на рівнях первинної та вторинної номінації можуть зберігати одні й ті ж самі диференційні семи, змінюючи при цьому категоріальне значення. Про існування в даних дієслів загальної диференційної семи і різних категоріальних сем свідчить пара речень: Der Vorsitzende schwingt die Glocke und bittet die Anwesenden um Ruhe (R.Klappenbach und W.Steinitz) - диф.сема "зміна локальної характеристики об'єкта", кат.сема "дія"; Der Wind schwung die Wäsche auf der Leine (R.Klap-

renbach und W.Steinitz) - диф.сема "зміна локальної характеристики об'єкта", кат.сема "процес".

Афіційовані метафоричні дієслова є наочною картиною перерозподілу диференційних сем. "Гра" цих сем відбувається в таких семантичних напрямках:

- "зміна локальної характеристики об'єкта" → "емоційний вплив на об'єкт";

- "зміна локальної характеристики об'єкта" → "зміна поверхні об'єкта"

- "зміна зовнішньої фізичної характеристики" → "емоційний вплив на об'єкт".

З порівняльною метою розглядаються диференційні семи в реченнях з одним і тим самим дієсловом у прямому та переносному значеннях, наприклад: Der Mann schrieb eine Adresse auf ein Stück Papier, das er von seinem Block riß (E.M.Remarque) - диф.сема "зміна зовнішньої фізичної характеристики"; Ein Brummen der Anna riß mich aus meinen Gedanken (M.Heller) - диф.сема "емоційний вплив на об'єкт"

Сема "ефіційованість" реалізується одними і тими ж дієсловами у прямому та переносному значеннях. Різниця полягає в тому, що ефіційовані метафоричні дієслова мають категоріальні семи "процес" і "стан". Якщо в прямому значенні дія агентивна, то в переносному значенні синтаксичний суб'єкт і синтаксичний об'єкт співвідносяться як причина і наслідок, як ціле і частина, як джерело і результат, наприклад: Die Arbeiter graben einen Stollen in die Erde (Duden) - кат.сема "дія", відношення "діяч - дія"; Der Kummer hat tiefe Falten in seine Stirn gegraben (O.İ.Москальська) кат.сема "стан", відношення "причина - наслідок".

Дієслова bringen, breiten, geben, spreizen, tragen, werfen, маючи в прямому значенні сему "афіційованість", в метафоричному значенні можуть набувати значення ефіційованості, наприклад: Schubert spreizt die Finger und schaut durch sie hindurch (P.Härtling) - інтегральна сема "афіційованість", кат.сема "дія"; Der Baum spreizt seine Äste (R.Klappenbach und W.Steinitz) - інтегр.сема "ефіційованість", кат.сема "процес".

Порушення агентивного суб'єктно-об'єктного відношення, перерозподіл диференційних сем в афіційованих метафоричних дієслів, "гра" інтегральних сем "афіційованість" та "ефіційованість" - результат взаємодії граматичного і лексичного значень дієслова. Граматично релевантними ознаками метафоричних афіційованих та ефіційованих дієслів є ті ознаки, які непритаманні цим же дієсловом за прямою семантикою.

Наявність у семантиці метафоричного дієслова граматично релевантної ознаки впливає на реалізацію його граматичних категорій.

Вихідною позицією у вирішенні проблеми впливу метафоризації на граматичну поведінку дієслова можна вважати умовно названу опозицію "людина/не-людина".

Дієслова конкретної механічної дії та переміщення, які сполучаються з суб'єктом-особою, мають повні парадигми особи, числа, часу, способу дії, і ці ж пасивоздатні дієслова - повну парадигму стану. Якщо ліве оточення даних дієслів займає імпліцитний семантичний суб'єкт або персоніфікований експліцитний семантичний суб'єкт, то дієслова набувають різного ступеня метафоричності. Вони можуть втрачати певний структурний елемент граматичної парадигми.

Як показує дослідження, "невразливими" у процесі метафоризації є форми презенса, претерита, активу, третьої особи та індикатива, оскільки дані форми, на думку Є.Й.Шендельс, виступають слабкими членами опозиції з найменш маркірованими смисловими ознаками і таким чином володіють найбільшим лексичним діапазоном і в межах метафоричного дієслова.

Вживання метафоричних дієслів у формах футура, плюсквамперфекта і кон'юнктива відзначається низькою питомою вагою, що зв'язано в основному із семантикою кожної з цих форм. Частота вживання даних форм, притаманних дієслову в прямому значенні, також не відрізняється високим показником. З другого боку, такі форми як футур і кон'юнктив слугують для вираження потенційної дії, наявність котрої є більш або менш невизначеною. А дія, яка не констатується як реальність, не відповідає умовам реалізації метафори. Цим можна і пояснити факт обмеженого вживання метафоричних дієслів у даних формах.

В результаті аналізу було встановлено, що частина метафоричних дієслів не вживається у перфекті та пасиві, а форми першої і другої осіб та форма імператива є взагалі невласиві цим дієсловом.

Граматичність/неграматичність форми перфекта встановлювалась методом трансформації вихідних речень, тобто заміною активних форм презенса та претерита метафоричних дієслів активною формою перфекта.

Констатація граматичності перфекта в процесі заміни форм зводиться до визначальної ролі аспектуальної семантики дієслова. Вживання метафоричних дієслів у формі перфекта має місце, коли дані дієслова у прямому значенні без врахування контексту

реалізують видову сему "досягнення межі дії". Такими дієсловами є граничні дієслова *bringen, fällen, fassen, formen, geben, packen, treffen, treten*, за рахунок яких у метафорі формується значення завершеності, яке притаманне формі перфекта. Це значення формується також деякими неграничними за прямою семантикою дієсловами, які в межах певного контексту набувають сему "досягнення межі". Наприклад: ...*mich packt bitterer Zorn...* (J.Hoffmann) → *Mich hat bitterer Zorn gepackt; Die Brille rutschte ihm auf die Nase ...* (P.Handke) → *Die Brille ist ihm auf die Nase gerutscht.*

Критеріями в тлумаченні неграматичності форми перфекта виступають ступінь переносу значення слова (ступінь метафоричності), аспектуальна характеристика дієслова, субкатегоріальне значення дієслова і його категоріальне значення, яке виявляється в позначенні ознаки, вираженої дієсловом і його актантами, як дії, процесу, стану, а також як динамічної або статичної ознаки.

Згідно з даними критеріями, можна виділити три групи дієслівних метафор, у яких блокується вживання дієслова у формі перфекта: (1) образна метафора (перший ступінь переносу значення), (2) узуальна метафора (другий ступінь переносу), яка характеризує динамічність і різний ступінь тривалості процесу, (3) узуальна метафора, яка характеризує статику. Вищезгадані групи дієслівних метафор підлягають короткому узагальненню:

(1) Порушення семантичного узгодження на основі відсутності семи "живе" може вносити образність в ситуацію, що описується дієсловом і актантом/актантами. Образність висловлювання виступає бар'єром при вживанні метафоричного дієслова у формі перфекта. Це підтверджується прикладами вихідних речень з діє-

слівними метафорами та граматично неправильними їх трансформаціями, як-от: ...der Platz schwamm in Düsternis aus Holzrauch und Dämmerung (Ch.Meckel) → *Der Platz ist in Düsternis aus Holzrauch und Dämmerung geschwommen.

(2) В узуальній метафорі, яка характеризує різний діапазон тривалості динамічного процесу, дієслово актуалізує аспектуальну сему "незавершеність", яка виступає причиною неграматичності перфекта: Das Mikrofon ist eingeschaltet, das Band läuft (O.Bonhoff) → *Das Band ist gelaufen.

Як показує аналіз метафоричних дієслів, узуальну метафору, що описує динаміку з аспектуальним значенням незавершеності, частіше утворюють дієслова gehen і laufen.

(3) Для дієслів, що формують узуальну метафору з елементами статички, властивою є сема "локальність", яка пов'язана із семою "статика" і яка водночас є причиною неграматичності перфекта. Синтаксичний суб'єкт і об'єкт завжди мають конкретне значення і в більшості випадків можуть співвідноситися як частина і ціле, наприклад: ...lachend zeichnete ich ... den Sockel, der noch kein Denkmal trug (H.Böll) → *Der Sockel hat noch kein Denkmal getragen.

Сема "локальність" може бути представлена в реченнях, де синтаксичний суб'єкт відповідно взаємодіє з обставиною місця, що також має конкретне значення. Обставина місця може бути сумісна із значенням дієслова, але несумісна із значенням синтаксичного суб'єкта, або несумісна із значенням як першого так і другого. В деяких випадках спостерігається відношення суб'єкта до обставини місця як відношення частини до цілого, наприклад: Sie [Colin und die Gräfin] ... kamen in den weißgetünchten Flur, der quer durch das ganze Gebäude lief (H.W.Geisler) → *Der Flur

ist durch das ganze Gebäude gelaufen.

При розгляді питання про дефективність форми перфекта для досліджуваних метафоричних дієслів дієслово kommen у зв'язку з обсягом та універсальністю його семантики аналізується в роботі окремо. Граматичність форми перфекта впливає із значення kommen як семантично сумісної одиниці із синтаксичним суб'єктом та як складової частини узуальної метафори з аспектуальним елементом "результативність".

Причини, що зумовлюють невживання дієслова kommen в перфекті, є аспектуальна сема "незавершеність", яка реалізується kommen, а також контекст, в якому конкретизуються семи "локальність", "послідовність", "походження".

Результати дослідження з приводу невживання метафоричних дієслів у формі перфекта перевірялись опитуванням інформантів. З цією метою було тестовано 32 осіб - жителів міста Гейдельберга, що мають різний рід занять. Результати проведеного дослідження підтверджуються більшістю опитаних. Дані про тестування носіїв мови відображено в дисертаційній роботі.

Для метафоричних дієслів домінуючою формою стану є його активна форма.

Граматичність/неграматичність пасиву встановлювалась також методом трансформації вихідних речень, тобто заміною активних форм презенса і претеріта метафоричних дієслів пасивними формами презенса і претеріта.

Граматичність пасивної конструкції визначається другим та третім ступенями переносу значення дієслова, де воно реалізує сему "динаміка".

Другий ступінь переносу значення власний, граматичним дієсло-

вам, які сполучаються із синтаксичним суб'єктом, що вказує на фізичний або емоційний стан людини, рідше - на артефакти. Вживання таких узуальних метафор в пасивній конструкції є стереотипне явище, про що відмічали Г.І.Бернер, С.А.Шубік та інші. Заміна активної форми метафоричного дієслова пасивною констатується в ряді аналогічних прикладів: Schwindelnde Wut packte mich... (W.Rhems) → Ich wurde von der schwindelnden Wut gepackt.

Третій ступінь переносу значення характерний для дієслів, які сполучаються із синтаксичним суб'єктом, що означає знаряддя і засоби праці, та які максимально лексикалізуються і становлять семантично сумісну одиницю із суб'єктом, наприклад: Schleppzüge brachten Kohle und Holz... (H.Böll) → Kohle und Holz wurden von Schleppzügen gebracht.

Здатними утворювати пасив виступають неграничні дієслова, які формують узуальну метафору з елементами динаміки і які через контекст набувають значення досягнення межі. Синтаксичним суб'єктом є іменники, що означають емоційну сферу та явища природи, наприклад: Der Windschwall eines Lastwagens hob Karsta das Haar... (M.Bieler) → Das Haar wurde Karsta vom Windschwall eines Lastwagens an die Lippen gehoben.

Факторами, що впливають на дефективність пасиву, є образність висловлювання, тобто перший ступінь переносу значення дієслова та реалізація дієсловом семи "статика" в узуальній метафорі.

Приймаючи до уваги класифікацію пасива на одно- та дво- і тричленний пасив, доцільно окремо розглядати дієслова конкретної механічної дії (1) та дієслова переміщення (2):

(1) В образних висловлюваннях нейтралізується відношення

"діяч - дія", замість нього актуалізується відношення "причина-наслідок", "частина - ціле", які характеризують стан або зміну стану. Це суперечить категоріальній семантиці пасиву як носію процесуальної ознаки. Активні конструкції з образною метафорою трансформації в пасив не підлягають: Wo immer die Wissenschaft Schächte grub... (Ch.Wolf) → *Schächte wurden von der Wissenschaft gegraben.

Дієслова конкретної механічної дії, що утворюють узуальну метафору з елементами стативи, в сполученні з суб'єктами та об'єктами конкретної семантики мають значення локальності, а отже і втрачають здатність трансформації у форму пасиву, наприклад: An dieser Stelle stand also das westfälische Bauernhäuschen mit den gekreuzten Giebelbalken, die geschnitzte Pferdeköpfe trugen (G.Schulz) → *Geschnitzte Pferdeköpfe wurden von den Giebelbalken getragen.

(2) Пасивоздатні в прямому значенні дієслова переміщення втрачають цю властивість у метафоричному значенні. Передаючи у своїх вихідних значеннях діяльні відношення і внаслідок цього закономірно утворюючи пасив, дієслова переміщення в переносному значенні в активних конструкціях характеризують недіяльні відношення. Дані дієслова переважно формують образну метафору, фактор якої негативно позначається на граматичності пасиву: Während Crossman eine Mac-Arthur-Pfeife anzündete, tanzen wieder die Lachfunken in seinen Augenhöhlen... (U.Becher) → *Es wurde von den Lachfunken getanzt.

Підводячи підсумок викладених положень щодо вживання метафоричних дієслів у формі пасиву, можна стверджувати, що різницю, з одного боку, між узуальною дієслівною метафорою, яка описує динамічну ситуацію, і, з другого боку, між образною та узу-

альною метафорою, яка характеризує статичну ситуацію, слід вбачати відповідно в граматичності і неграматичності форми пасиву для метафоричних дієслів.

Факт граматичності/неграматичності форми пасиву також перевірявся опитуванням інформантів.

Наявність дефективної парадигми особи зумовлена лише семантикою синтаксичного суб'єкта. У випадку заміни суб'єкта, який відноситься до третьої особи суб'єктом, що належить до першої або другої, синтаксичний суб'єкт втрапить предметне або подійне значення і в результаті займенникової субституції отримає значення особи. Це у свою чергу викличе нейтралізацію метафори, наприклад: Schuldgefühl packte ihn [Fleming] (U.Berger) - Ich packte ihn.

У багатьох випадках субституція синтаксичного суб'єкта формами першої та другої особи веде до втрати загального змісту висловлювання або до комічного ефекту: Freude geht immer gleich in die Muskeln (J.Nowotny) - *Ich gehe immer gleich in die Muskeln.

Досліджувані метафоричні дієслова можуть описувати об'єкти дійсності як одиничні, так і такі, що існують у множині.

В частині випадків заміна форми однини формою множини або навпаки не позначається на зміні метафоричного змісту.

Обмеження, які існують в парадигмі числа для метафоричних дієслів, з одного боку, збігаються з обмеженнями парадигми числа, тобто з іменниками, що належать до *singularia* і *pluralia tantum*. У сполученні з досліджуваними дієсловами трапляються назви фізіологічних особливостей людини, емоцій, результатів інтелектуальної діяльності, назви явищ природи, які демонстру-

ють єдині в своєму роді об'єкти і завжди вживаються в однині, незважаючи на нейтральність або метафоричність висловлювання. Наприклад: Und er [Gernot] fühlte, wie ihm eine Gänsehaut über den Rücken kroch (A.Kröger).

З другого боку, обмеження в парадигму числа метафоричних дієслів вносить екстралінгвістичний контекст, який сигналізує про доцільність будь-якої однієї форми числа. Цей фактор властивий і для досліджуваних дієслів, які вживаються в прямому значенні.

Таким чином, взаємодія граматичної і лексичної семантики дієслова залишається байдужою по відношенню до факту неграматичності числа.

Дефективною формою для метафоричних дієслів є імператив. В семантичну структуру форми імператива входить сема "безпосереднє звертання до адресата". В процесі метафоризації виявляється несумісність семи імператива з природою адресата. Виключення особи-адресата рівнозначно виключенню імператива. В результаті заміни форми індикатива формою імператива речення або втрачає зміст, або в такому разі нейтралізується метафора: Robels Blick geht über gardinenverhangene Fensterreihen (J.Nowotny) → *Geh über gardinenverhangene Fensterreihen!; Der Regen kommt... (Ch.Meckel) → Komm!

В ході аналізу дієслів їх вживання в імперативі з обов'язковою присутністю вокатива не виявлено. Хоча є можливими трансформації деяких індикативних метафоричних речень в імперативні при наявності вокатива. Останні мають місце тоді, коли автор підкреслює динаміку та інтенсивність думок і почуттів, коли людина знаходиться на епогеї своїх роздумів та емоцій. Вважається

допустимою така трансформація: Sondern mit uns tanzt der Wind singend durch die Welt... (H.W.Geizler) → Wind, tanze mit uns

singend durch die Welt! Недопустимою є наступна трансформація:

...der kleine Musiker... hüpfte im Dreivierteltakt um das Klavier herum, das ihm der Haarbeutel auf dem Rücken tanzte...

(H.W.Geizler) → *Haarbeutel, tanze ihm auf dem Rücken!

Емоційно-урочисте звертання можливе лише до явищ природи, до певних почуттів, а не до конкретних предметів.

Проведений аналіз метафоричних дієслів конкретної механічної дії та переміщення дозволяє виділити перспективу дисертаційного дослідження, яка полягає в тому, що предметом подальшого дослідження може бути вивчення проблеми взаємодії граматичної і лексичної семантики в словотвірній сфері дієслівної метафори. Перспективним є вивчення лексико-граматичних особливостей метафоричних дієслів на матеріалі дієслів інших семантичних груп, а також дослідження граматичної поведінки іменної метафори.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Дефективність парадигм часу і стану німецьких дієслів у метафоричному значенні // Семантико-стилістична будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів: Темат.зб.наук.праць.-К.,1995.-С.98-101.

2. Антропоцентрична спрямованість метафоричних дієслів суб'єктного переміщення (на матеріалі німецької мови) // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної систем германських мов: Тези конференції.-Київ,1992.-С.67-69.

3. Вплив метафоризації на семантичну структуру дієслова (на матеріалі німецької мови) // Проблеми языков для специальных

целей, науочної і професійної орієнтації: Тезиси доповід.-Київ,1992.-С.70-71.

4. Образне вживання дієслів - причина неграматичності перфекта // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського держуніверситету ім.Лесі Українки.-Луцьк,1995.-Ч.1.-С.195-196.

Анотація (Epitome)

Панкевич О.И. Грамматические особенности глагольной метафоры в современном немецком языке. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04. - германские языки. Киевский государственный лингвистический университет.

В диссертации рассматриваются ономазиологические и семасиологические особенности глагольной метафоры, где, в частности, выделяются грамматически значимые признаки в семантике метафорических глаголов, исследуется и обосновывается влияние грамматически значимого признака глагола на реализацию его категорий; как следствие этого влияния констатируются усечённые парадигмы времени, залога, лица и наклонения.

A Candidate Dissertation in speciality: 10.02.04 - Germanic Languages, Kyiv State Linguistic University, Kyiv, 1995.

O.Pankevitch. Grammatical Peculiarities of Verbal Metaphor in Modern German.

The study examines onomaseological and semaseological peculiarities of verbal metaphor. Grammatically valuable features in the semantics of metaphorical verbs are singled out, influence of grammatically relevant feature of the verb on the

realization of its categories are investigated and substantiated, and as a result of this influence tense, voice, person and mood paradigms are established.

Ключові слова (key words): дієслово, метафора, семантика, суб'єкт, афіційованість, ефіційованість, дефективна парадигма, німецька мова (verb, metaphor, semantics, subject, Affiziertheit, Effiziertheit, cut paradigm, German).

228.88 вА

Підписано до друку 5.01.1996 р. Формат 60x84 1/16. Друк. аркушів 1,5
зам. 3306. Тираж 100 прим.

Волинська обласна друкарня
м. Луцьк, пр. Волі, 27

AB 33.896

AB 33.896

...the ...
...the ...
...the ...

...the ...
...the ...
...the ...

...the ...
...the ...

...the ...
...the ...

...the ...